

IJTIMOYIY DAVLAT G'OYASINING QADIMGI VA O'RTA ASRLARDAGI ILDIZLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20279694>

Abduraxmonova Manzura Manafovna

Farg'ona davlat universiteti professori, s.f.d.

Raximova Hayotxon Ma'rufjon qizi

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

+9989015554698

Annotatsiya.

Ushbu maqolada ijtimoiy davlat g'oyasining qadimgi va o'rta asrlardagi tarixiy, falsafiy, diniy va axloqiy ildizlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy davlat konsepsiyasi zamonaviy siyosiy-huquqiy kategoriya sifatida XIX-XX asrlarda shakllangan bo'lsa-da, uning dastlabki mazmuniy asoslari qadimgi Sharq sivilizatsiyalari, antik Yunon-Rim falsafasi, islom sivilizatsiyasi hamda o'rta asr Yevropa diniy-xayriya institutlarida mavjud bo'lganligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy davlat, ijtimoiy himoya, farovonlik davlati, qadimgi sivilizatsiyalar, adolat, xayriya, paternalistik yordam, zaif qatlamlar, zakot, vaqf, jamoaviy birdamlik, ijtimoiy adolat, o'rta asrlar, islom sivilizatsiyasi, cherkov xayriyasi,

Kirish. Bugungi globalashuv, ijtimoiy tengsizlik, demografik o'zgarishlar va iqtisodiy beqarorlik sharoitida ijtimoiy davlat konsepsiyasini chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy davlatning asosiy vazifasi faqat siyosiy boshqaruvni amalga oshirish, xavfsizlikni ta'minlash yoki iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish bilan cheklanmaydi. Aksincha, davlat inson qadr-qimmatini ta'minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish, zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, fuqarolarning munosib hayot kechirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish kabi mas'uliyatlarni ham o'z zimmasiga oladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligini shundaki, ijtimoiy davlat konsepsiyasining tarixiy ildizlarini o'rganish bugungi ijtimoiy siyosatning nazariy asoslarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Chunki zamonaviy farovonlik davlati qadimgi xayriya, adolat, jamoaviy yordam, diniy mas'uliyat va zaiflarni himoya qilish g'oyalarini huquqiy, institutsional va professional darajaga ko'targan holda rivojlantirgan. Shu jihatdan qadimgi va o'rta asrlar tajribasini o'rganish nafaqat

tarixiy qiziqish, balki zamonaviy ijtimoiy ish, ijtimoiy siyosat va milliy ijtimoiy davlat modelini takomillashtirish uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi zamonaviy siyosiy-huquqiy kategoriya sifatida asosan XIX–XX asrlarda shakllangan bo'lsa-da, uning mazmuniy ildizlari insoniyatning eng qadimgi ijtimoiy, diniy, axloqiy va falsafiy qarashlariga borib taqaladi. Chunki har qanday jamiyat taraqqiyotining muhim belgilaridan biri undagi zaif, himoyaga muhtoj, kambag'al, yetim, beva, qariya, nogironligi bo'lgan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarga munosabat orqali namoyon bo'lgan. Shu ma'noda, ijtimoiy davlat g'oyasining tarixiy shakllanishini faqat zamonaviy konstitutsionalizm yoki sanoatlashuv davri bilan bog'lash yetarli emas. Uning dastlabki ko'rinishlari qadimgi Sharq sivilizatsiyalari, antik Yunon-Rim falsafasi, islom sivilizatsiyasi hamda o'rta asr Yevropa diniy-xayriya institutlarida mavjud bo'lgan.

Qadimgi Mesopotamiya huquqiy an'alarida hukmdorning vazifasi jamiyatdagi zaif qatlamlarni kuchlilar zo'ravonligidan himoya qilish bilan bog'langan. Xammurapi qonunlarida podshohning maqsadi mamlakatda adolat o'rnatish, zaiflarni kuchlilarning zulmidan himoya qilish, yetim va bevalarga nisbatan adolatsizliklarning oldini olish sifatida ifodalangan. Albatta, bu huquqiy tizim zamonaviy tenglik yoki universal ijtimoiy huquqlar tamoyillariga asoslanmagan. Unda ijtimoiy tabaqalanish, qullik va huquqiy maqomlar o'rtasidagi farqlar mavjud bo'lgan. Shunga qaramay, davlat hokimiyatining ijtimoiy tartib va zaiflarni muhofaza qilish bilan bog'lanishi keyingi davrlardagi ijtimoiy himoya g'oyalarining muhim tarixiy manbalaridan biri hisoblanadi⁹.

Qadimgi Misr, Hindiston va Xitoyda ham hukmdorlikning axloqiy legitimligi adolat, xalq farovonligi va ijtimoiy tartibni saqlash bilan o'lchangan. Masalan, konfutsiylik ta'limotida davlat boshqaruvi axloq, insonparvarlik, katta-kichikka hurmat, oilaviy mas'uliyat va ijtimoiy uyg'unlik g'oyalari bilan chambarchas bog'langan.. Bu yondashuv zamonaviy ijtimoiy davlatga bevosita teng bo'lmasada, hokimiyatning axloqiy mas'uliyati va jamiyat farovonligi uchun javobgarligi haqidagi qadimgi konseptual qarash sifatida muhimdir¹⁰.

Antik Yunoniston falsafasida davlat, adolat va umumiy manfaat masalasi yanada nazariy asosda tahlil qilindi. Platonning "Davlat" asarida ideal davlat tushunchasi fuqarolar o'rtasidagi tartib, ijtimoiy vazifalarning adolatli taqsimlanishi va umumiy manfaatga xizmat qilish g'oyasi bilan izohlanadi. Platon uchun adolat har bir tabaqaning o'z vazifasini bajarishi, davlat esa jamiyatdagi uyg'unlikni saqlovchi oliy siyosiy institut sifatida namoyon bo'ladi. Uning

⁹ Roth M.T. *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta: Scholars Press, 1997.

¹⁰ Confucius. *The Analects*. Translated by D.C. Lau. London: Penguin Classics, 1979.

qarashlari zamonaviy demokratik ijtimoiy davlatga to'la mos kelmaydi, chunki unda qat'iy ierarxik tuzilma ustun¹¹.

Aristotelning "Siyosat" asarida esa davlat insonning tabiiy ehtiyojidan kelib chiqadigan oliy siyosiy hamjamiyat sifatida talqin qilinadi. Aristotelga ko'ra, davlat faqat yashash uchun emas, balki "yaxshi hayot" uchun mavjuddir. Bu fikr ijtimoiy davlat nazariyasining keyingi rivoji uchun nihoyatda muhimdir¹².

Qadimgi Rim tajribasi ham ijtimoiy davlat g'oyasining tarixiy shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Rimda fuqarolik maqomi, huquqiy tartib va davlat tomonidan ayrim ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish amaliyotlari mavjud bo'lgan. Masalan, Rim imperiyasi davrida kambag'al fuqarolarga don tarqatish, faxriy askarlarga yer ajratish, jamoat hammomlari, yo'llar, suv inshootlari va boshqa infratuzilmalarning qurilishi davlatning ijtimoiy barqarorlikni saqlashdagi rolini ko'rsatadi. Biroq bu yordamlar universal ijtimoiy huquq emas, balki siyosiy sodiqlik, jamoat tartibi va imperiya barqarorligini ta'minlash vositasi sifatida amal qilgan. Shunga qaramay, Rim tajribasi davlatning fuqarolarning moddiy ehtiyojlari va ijtimoiy tartib bilan shug'ullanishi mumkinligini ko'rsatgan tarixiy bosqichlardan biridir¹³.

Islom sivilizatsiyasida ijtimoiy himoya g'oyalari alohida tizimli va normativ mazmun kasb etdi. Islom ta'limotida jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni yumshatish, kambag'allar, yetimlar, miskinlar, qarzdorlar, yo'lda qolganlar va himoyaga muhtoj shaxslarni qo'llab-quvvatlash diniy-axloqiy majburiyat darajasiga ko'tarilgan. Zakot, sadaqa, fitr sadaqasi, kafforat, vaqf, qarindoshlik yordami kabi institutlar musulmon jamiyatlarida ijtimoiy himoyaning muhim shakllari bo'lgan. Ayniqsa, zakot instituti boylikning ma'lum qismini ehtiyojmandlar foydasiga qayta taqsimlash orqali jamiyat ichidagi iqtisodiy tafovutlarni yumshatishga xizmat qilgan.

Markaziy Osiyo tarixida ham ijtimoiy yordam va jamoaviy birdamlik an'analari chuqur ildizga ega. Mahalla, qarindoshlik, qo'ni-qo'shnichilik, hashar, saxovat, vaqf, madrasa va masjid atrofidagi xayriya ishlari ehtiyojmandlarga yordam ko'rsatishning muhim shakllari bo'lgan. Bu tajriba ijtimoiy davlat konsepsiyasining milliy-madaniy asoslarini tushunishda muhimdir. Chunki O'zbekiston sharoitida zamonaviy ijtimoiy davlat modeli faqat G'arb farovonlik davlati tajribasiga emas, balki mahalla, oila, jamoaviy mas'uliyat va o'zaro yordam kabi tarixiy qadriyatlarga ham tayanadi.

O'rta asr Yevropasida ijtimoiy yordam asosan cherkov, monastirlar, diniy ordenlar, shahar jamoalari va xayriya tashkilotlari orqali amalga oshirilgan. Bu

¹¹ Plato. The Republic. Translated by G.M.A. Grube. Indianapolis: Hackett Publishing, 1992.

¹² Aristotle. Politics. Translated by C.D.C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing, 1998.

¹³ Garnsey P. Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

davrda kambag'allarga yordam ko'rsatish nasroniylik axloqida savobli amal va diniy burch sifatida qaralgan. Monastirlar kasallar, yo'lovchilar, yetimlar va kambag'allar uchun boshpana hamda oziq-ovqat bilan ta'minlash funksiyasini bajargan. Biroq bu yordam tizimi markazlashgan davlat siyosati emas, balki diniy-xayriya faoliyati shaklida namoyon bo'lgan.

O'rta asr Yevropasida kambag'allikka munosabat ham bir xil bo'lmagan. Dastlab kambag'allarga yordam ko'rsatish diniy burch sifatida ijobiy baholangan bo'lsa, keyinchalik shaharlar o'sishi, savdo aloqalarining kengayishi, urushlar, epidemiyalar va migratsiya oqibatida kambag'allar sonining ortishi ularni nazorat qilish masalasini ham kun tartibiga olib chiqdi. Natijada kambag'allarga yordam ko'rsatish bilan bir qatorda ularni ro'yxatga olish, mehnatga majburlash, daydilikni cheklash kabi mexanizmlar shakllandi. Bu holat ijtimoiy yordam tarixida muhim burilish bo'lib, xayriya yordami asta-sekin davlat va shahar hokimiyati nazorati ostiga o'ta boshlaganini ko'rsatadi¹⁴.

Demak, ijtimoiy davlat g'oyasining qadimgi va o'rta asrlardagi ildizlari zamonaviy farovonlik davlati institutlarining bevosita nusxasi emas, balki ularning tarixiy-axloqiy poydevori hisoblanadi. Zamonaviy ijtimoiy davlat ushbu qadimiy xayriya, adolat, jamoaviy yordam va zaiflarni himoya qilish g'oyalarini huquqiy, institutsional va professional darajaga ko'targan holda rivojlantirdi. Shuning uchun ijtimoiy davlat konsepsiyasini chuqur anglash uchun uning faqat XIX-XX asrlardagi siyosiy-iqtisodiy shakllanishini emas, balki qadimgi va o'rta asrlardagi ma'naviy, diniy va falsafiy ildizlarini ham ilmiy tahlil qilish zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy davlat g'oyasi zamonaviy siyosiy-huquqiy kategoriya sifatida XIX-XX asrlarda shakllangan bo'lsa-da, uning tarixiy, axloqiy va falsafiy ildizlari qadimgi hamda o'rta asr jamiyatlariga borib taqaladi. Qadimgi Sharq sivilizatsiyalarida hukmdorning adolatni qaror toptirish va zaiflarni himoya qilish vazifasi, antik Yunon-Rim tafakkurida davlatning umumiy manfaat va "yaxshi hayot"ni ta'minlashdagi o'rni, islom sivilizatsiyasida zakot, sadaqa va vaqf institutlari, o'rta asr Yevropasida esa cherkov va monastirlar orqali amalga oshirilgan xayriya faoliyati ijtimoiy himoya g'oyalarining dastlabki shakllari sifatida namoyon bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Roth M.T. Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor. Atlanta: Scholars Press, 1997.

¹⁴ Geremek B. Poverty: A History. Oxford: Blackwell, 1994.

2. Confucius. The Analects. Translated by D.C. Lau. London: Penguin Classics, 1979.
3. Plato. The Republic. Translated by G.M.A. Grube. Indianapolis: Hackett Publishing, 1992.
4. Aristotle. Politics. Translated by C.D.C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing, 1998.
5. Garnsey P. Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
6. Geremek B. Poverty: A History. Oxford: Blackwell, 1994